

MINDER BEKENDE GENTSE NOTABELEN UIT DE PERIODE 1780-1840 (VERVOLG)

De Gentse “radicalen” aan het einde van de 18de eeuw

In een reeks artikelen die in 2010-2012 in dit tijdschrift werden gepubliceerd bespraken wij negen “minder bekende Gentse notabelen uit de periode 1780-1840”¹. De meesten onder hen waren niet (of dan erg zijdelings) actief in de politieke arena. Enkel Jacques-Clément Lammens, Pierre-Georges de Meulenaere en Jozef van Crombrugge vervulden een politiek mandaat en waren effectieve voorlopers van het *politiek liberalisme*. Uit de levensloop van de overige notabelen kan men met enige stelligheid afleiden dat zij, vooral onder de invloed van de Franse Lumières, alleszins gewonnen waren voor het *filosofisch liberalisme* en zijn politieke consequenties. Ook het *sociaal-cultureel liberalisme* telde reeds aanhangers in deze groep: Pierre-Victor Le Jeune, Jozef-Bernard Cannaert en Jozef van Crombrugge waren uitgesproken voorstanders van de volksontwikkeling en het openbaar onderwijs.

De voorkeur van deze notabelen voor het opkomende liberaal gedachtegoed had overigens geen gevolgen voor hun geloofsovertuiging die zij als een privé aangelegenheid beschouwden: allen bekeerden zich tot het katholicisme, zij het vaak met een antiklerikaal trekje.

In dit artikel behandelen wij vier andere notabelen die wij “radicalen” noemen omdat zij hun liberaalgezinde en democratische overtuiging en hun militant antiklerikalisme meestal op agressieve en soms denigrerende wijze verkondigden. Deze vier mannen waren in een traditioneel katholiek en burgerlijk nest geboren en getogen, in een religieus college opgeleid en aan de universiteit van Leuven afgestudeerd – twee artsen en twee juristen.

I

Waarom en wanneer zijn deze vier notabelen politiek “radicaal” en vaak hevig antiklerikaal (in één geval zelfs antikatholiek) geworden? Het antwoord op deze vraag moet men (behalve in hun DNA) uit de historische gebeurtenissen van hun tijd afleiden.

a) Sedert de jaren 1760 had de Habsburgse kroon (Maria-Theresia, Jozef II) een aantal maatregelen genomen die kritiek op de kerk en de clerus *salonfähig* maakten². Vooral bekend zijn uiteraard de menigvuldige edicten en ordonnanties van Jozef II die uiteindelijk de Brabantse Omwenteling tot gevolg hadden – maar ook de erg devote Maria-Theresia had reeds een aantal traditionele gebruiken en voorrechten van de kerk afgeschaft. Dit beleid was nochtans niet gebaseerd op enige vijandigheid tegenover de kerk, laat staan het geloof. Hoe rechtgelovig zij ook waren, Maria-Theresia en Jozef II stonden erop dat het primaat van de staat in alle omstandigheden werd bevestigd en zelfs versterkt – ook tegenover de kerk. “De kerk in de staat” moest het nu zijn en niet meer zoals weleer “de staat in de kerk”. *De macht van de kerk wordt afgebakend door haar heilig doel dat enkel van geestelijke aard is*, verklaarde bijv. in 1768 keizerlijk kanselier Kaunitz die nog in 1781 preciseerde dat de Habsburgse kroon vastbesloten was om de macht van de kerk “uitsluitend te beperken tot aangelegenheden van dogma en spiritualiteit”³.

In de alleenheerschappij van de katholieke eredienst over alle andere werd bovendien in 1781 een diepe bres geslagen door het Tolerantie-edict dat inderdaad sommige religieuze rechten erkende van o.m. orthodoxen, lutheranen, calvinisten en anglicanen. Henri Pirenne sloeg de nagel op de kop: “Le catholicisme avait été jusqu’alors *la* religion, il n’était plus maintenant qu’*une* religion”.

Het verbaast dus niet dat zich ook in Gent kritiek verspreidde over de kerk en haar bedienaren, zelfs in traditioneel-katholieke kringen. Vaak sloeg geloof zelfs om tot relativiserende religiositeit, waarbij men tevens de mogelijkheid opperde dat alle godsdiensten (incl. de christelijke) uit eenzelfde “natuurlijke godsdienst” voortvloeiden. Sommigen gingen een stap verder en bestreden openlijk het geloof zelf. De Gentse “radicaal” Dr Jan-Baptist Vervier aarzelde zelfs niet om op vrij grove wijze met het geloof de spot te drijven (zie hierna, II).

b) Het laat zich enigszins begrijpen dat de meeste traditioneel-katholieke edellieden en notabelen, de abten, prelaten, monniken en parochiepriesters aan het hoofd van de Brabantse Omwenteling stonden om de “goddeloze” keizer Jozef II te bestrijden. Tijdens de “vier dagen van Gent” (november 1789) noteerde een kroniekschrijver dat talrijke kloosterlingen op straat verschenen om elkeen tot de strijd tegen het keizerlijk leger aan te sporen: *Men sag hun alhier en aldaer in de wapenen verschynen, het volk byeen roepen, en met den Gekruysten in de eene hand, en den saber in de andere,*

*hetzelve aanwakkeren en op sommige plaetsen de generaele Absolutie geven*⁴. De *guardiaen* der Gentse capucijnen riep zelfs uit dat *men de keyzers- en volksgezinden mogt vermoorden*⁵. Enkele rijke abdijen stonden in voor de financiering van de strijd der katholieke Patriotten.

Dezen waren overigens op twee fronten actief. In de Ardennen bestreed het Patriottenleger de Oostenrijkse regimenten die onze gewesten poogden te heroveren. In het binnenland ontketenden de zelfden een vaak bloedige “terreur”⁶ tegen de velen die keizersgezind bleven (de zg. *vijgen*) alsmede tegen hun ideologische bondgenoten de “democraten” rond Jan-Frans Vonck, die zich immers inzetten voor de modernisering van de staat en het herstel van de voorrechten van adel en clerus radicaal afwezen.

De leidende rol van de kerk en de talloze klerikale excessen en geweldplegingen tijdens de Brabantse Omwenteling gaven uiteraard aanleiding tot een hevige heropflakking van het latente antiklerikalisme terwijl ook steeds meer vredelievende burgers zich aansloten bij de voorstanders van hervormingen. Tijdens de 19de eeuw was de kerk ten andere niet erg trots op haar rol tijdens de Brabantse Omwenteling⁷.

c) De houding t.o.v. de kerk en de clerus was niet het enige (noch het voor- naamste) twistpunt tijdens de Brabantse Omwenteling. In Gent, zoals elders, stonden twee “partijen” tegenover elkaar die erg uiteenlopende standpunten verdedigden.

- De behoudsgezinde Statisten (aangevoerd door Hendrik Vandernoot) waren voorstanders van een globale “restauratie”: alle rechten en voorrechten die ten tijde van Maria Theresia bestonden (vooral ten gunste van adel en clerus) moesten integraal worden hersteld. Onder de invloed (soms de dwang) van plaatselijke edellieden en parochiepriesters steunden de meeste plattelandsbewoners de Statisten die immers “hun godsdienst zouden redden”⁸.

- Tegenover de Statisten stonden de “democraten” (aangevoerd door Jan-Frans Vonck en daarom ook als “Vonckisten” gekend), die zich op religieus gebied neutraal opstelden, maar opkwamen voor een ruimere “volksvertegenwoordiging” in het bestuur en voor moderne staatsstructuren. Hun programma was weliswaar geïnspireerd door de idealen van de jonge Franse revolutie maar bleef in zijn toepassingen vrij gematigd. Van een “restauratie” was voor de Vonckisten hoe dan ook geen sprake. De meeste aanhangers van de democraten behoorden tot intellectuele beroepen en de handelswereld. Ook enkele hoge aristocraten (hertogen) werden actieve “democraten”.

De strijd tussen de twee “partijen” was hevig, ook in Gent. De Statisten domi-

neerden de (provinciale) Staten van Vlaanderen en vervolgden genadeloos al wie enige sympathie betoonde voor de andere “partij”. In Gent waren, althans tijdens de zomer van 1790, de “democraten” aan de macht. Ze slaagden er zelfs in een constitutionele *Organisatie ofte Bestierings-wijze der stad Gent* te doen goedkeuren met een als volgt luidend eerste artikel dat de toon aan-geeft: *Dat alle magt oorspronkelyk in het Volk resideert*⁹.

In zijn vastenbrief van januari 1790 brandmerkte de aartsbisschop van Mechelen de democraat Jan-Frans Vonck en zijn medestanders als *vyanden van Staet en Religie*¹⁰. Een capucijn leidde uit deze uitspraak af dat *il est légitime de tuer un vonckiste pour éviter à ses descendants la damnation éternelle*.¹¹ En in juni 1790 proclameerden de behoudsgezinde Staten van Vlaanderen dat men de Vonckisten moest aenzien als *vyanden van de Republiek*.¹²

Omdat Gent talrijke ‘democraten’ telde, verloor de kerk er veel vrienden. In zaken van religie maakte dit van hen de objectieve bondgenoten van de keizersgezinden die immers geschaard waren achter de reeds geciteerde stelling van kanselier Kaunitz. Deze vroege alliantie tussen ‘verlichte’ keizersgezinde hervormers en lokale ‘democraten’ liet diepe sporen in het politieke landschap van de 19de eeuw: zij legde de basis van de liberale politieke stroming¹³.

II

Jan-Baptist Vervier (1750-1817)

“Bij een andere gelegenheid heb ik [Dr Vervier] Maria als eene hoer van Jozeph en van den Heilige Geest hooren beschrijven”.

Dit meldde in augustus 1790 aan een vriendin de calvinistische Utrechtse dame Clara-Cornelia van Eijck na enkele tafelgesprekken met de Gentse arts Jan-Baptist Vervier¹⁵. Zij vervolgde: “[Dr Vervier] is een zeer verstandig man, doch zijne discoursen bevielen mij zoo wel, dat ik mij na mijne kaamer retireerde. Zoodra de godsdienst in de aardigheeden begreepen is, verdwijnt mijne vrolijkheid... Wanneer het op dat eerbiedwaarde Weezen aankomt of een der goddelijke perzoonen van welke men op een laffe of verachtelijke wijze hoort spreken, is het voor mij te gevoelig om zulks geduldig aan te kunnen hooren”.

Hiermee is duidelijk dat dr J.-B. Vervier graag met het christelijk geloof de spot dreef. Dit kon hij zich enkel in een privé-conversatie veroorloven – niet in zijn geschriften. Hoewel de Oostenrijkse kroon zelf antiklerikale maatregelen

len nam, liet zij alleszins geen publieke aanvallen toe op het geloof¹⁶.

Jan-Baptist Vervier stamde af van Franse Hugenenoten die het intolerante Frankrijk in 1573 waren ontvlucht om zich uiteindelijk te vestigen in Nevele (nu Oost-Vlaanderen)¹⁷. Hij werd in Gent geboren op 8 maart 1750, als zoon van Philip Vervier (1707-1751) en Maria-Christina Braeckman. Vader was een gerespecteerd procureur bij de Raad van Vlaanderen (de hoogste rechtbank van het graafschap), die ook erg bedrijvig was in de wereld van de cultuur. Zo was hij bv. van 1736 tot 1741 deken van de aloude rederijderskamer De Fontaine¹⁸. Hij was tevens een verdienstelijk bloemenschilder en vriend van de vermaarde kunstschilder en plaatsnijder Frans Pilsen (1700-1784)¹⁹ van wie talrijke schilderijen bewaard worden in het Rijksmuseum van Amsterdam. In dit gezin werden ook vier dochters geboren die allen begijntje werden in het Gentse Sint-Elisabethsbegijnhof²⁰. Zo zij er al kennis van kregen, zullen deze devote vrouwen vaak geschokt zijn geweest door de uitlatingen van hun illustere broer.

Jan-Baptist was pas één jaar toen zijn vader overleed. Over zijn kinderjaren en jeugd weet men heel weinig, maar men mag vermoeden dat ze niet bijzonder vrolijk waren. Hoe dan ook, voor de studie van de humaniora werd Jan-Baptist in 1761 toevertrouwd aan het befaamde Latijns college in Geel, waar bijv. ook Jan-Frans Vonck (de toekomstige leider van de “democraten”) enkele jaren tevoren was afgestudeerd. “Afstuderen” deed Jan-Baptist er niet vermits hij uit het college ontsnapte om zich te laten inlijven in het infanterieregiment van de markies van Deinze (Oostenrijks leger). Het moet zijn dat enkele officieren zijn menigvuldige talenten ontdekten – hoe dan ook, iets meer dan twintig jaar geworden ging hij aan de universiteit van Leuven geneeskunde studeren. De bul van *licentiaet in de medicynen* ontving hij op 22 april 1777. Met zijn diploma op zak nam hij opnieuw dienst in het leger waar hem enkele delicate (en avontuurlijke) opdrachten werden toevertrouwd. Zo trok hij bijv. in 1779 als arts met een geheime regeringsopdracht mee naar Afrika en de Antillen, op zoek naar een afgelegen eiland waar men de zwarte slaven zou ontschepen die na de Beierse Successieoorlog tussen Oostenrijk en Pruisen voor verdere oorlogsvoering nutteloos waren geworden. Hij zou met dit doel meer dan één lange zeereis hebben meegemaakt.

Als jonge dertiger zei hij vaarwel aan zijn avontuurlijk bestaan en vestigde hij zich als arts in de Gentse Burgstraat. Zijn veelzijdige ervaring als militair geneesheer moet respect hebben afgedwongen vermits hij reeds in 1785 tot assessor in het Gentse *Collegium Medicum* werd benoemd. Tijdens hetzelfde

jaar werd hij door het hoofdcollege van de Gentse kasselrij Oudburg gevraagd voor een medische redevoering op de plechtige prijsuitdeling aan de leerlingen van de befaamde vroedvrouwschool van chirurgijn Jan-Bernard Jacobs (1734-1790). Kort erna werd hij door de Oostenrijkse kroon benoemd tot het ambt van *Geneesheer van Haere Keyzerlyke Majesteys Legers in de Nederlanden*. Hoewel deze benoeming buiten twijfel stelde dat hij een vertrouwensman van het regime was geworden, trad hij in 1785 toe tot de *Société de Gand*, het als leesgenootschap ingekleed trefpunt van de voorstanders van politieke hervormingen.

Een man van aanzien geworden, trad Jan-Baptist in september 1787 in het huwelijk met de Gentse koopmansdochter Maria-Theresia Debbaut, waardoor hij de zwager werd van Bernard Debbaut (later gerechtsdeurwaarder) die eveneens (zij het anderszins) een erg avontuurlijke jeugd achter de rug had²³.

Voortaan zou Jan-Baptist naast een drukke medische praktijk zijn vrije tijd besteden aan het geduldig verzamelen van zeldzame kunstvoorwerpen en vooral aan de intellectuele bestrijding van het dogmatisme en het opbouwen van een meer democratische en rationeel bestuurde samenleving. Omdat zijn medische studies hem niet de kans hadden geboden om zich te verdiepen in de wijsbegeerte, de theologie en de dialectiek die hij nochtans onontbeerlijk achtte voor zijn engagement, stortte hij zich op de lectuur van de nodige tractaten en, vooral, ging hij in de leer bij zijn generatiegenoot de zeer geleerde, keizersgezinde en weinig geloofsvaste gewezen capucijn Frans-Dominique Vervisch (“pater Auxilius”; 1749-1793)²⁴ die tot zijn guillotining in 1793 een “maître à penser” bleef. Sindsdien vond hij er steeds veel plezier in om met monniken over theologie te redetwisten. Andere trouwe vrienden werden enkele Gentse antiklerikale en keizersgezinde nieuwlichters: de raadpensionaris Karel-Lodewijk Diericx (zie hierna III), de vrijzinnige advocaat Ignace van Toers (1767-1844) die nog een leidend orangist werd, en de weliswaar jongere maar zeer democratisch gemotiveerde advocaat Jozef-Bernard Cannaert.²⁵ Met andere woorden, “na meer dan twee honderd jaar stilzwijgen, de wederopstanding van de Geus”²⁶. In die tijd werd Vervier ook de Gentse vertrouwensman van de hertog Wolfgang-Guillaume d’Ursel, een van de voormannen van de Vonckisten in Brussel²⁷.

Intussen was de samenleving niet stil gebleven en groeide ook in Gent het verzet tegen het beleid van keizer Jozef II. In het vriendenkransje rond Vervier was men het eens over enkele fundamentele uitgangspunten: zij zouden het beleid van de keizer trouw verdedigen, de voorrechten van adel en clerus blij-

ven bestrijden, de macht van de clerus uit de samenleving weren, een staatsbestel bevorderen dat een ware volksvertegenwoordiging en rationele beleidsstructuren invoerde. Vooral Vervier en Diericx bezaten een vlotte (en scherpe) pen: de eerste (die ook een begaafd tekenaar was) in het Nederlands, de tweede vooral in het Frans.

J.B. Vervier was stellig niet de man om tijdens de Brabantse Omwenteling zijn diensten aan te bieden aan het Patriottenleger. Met zijn kompanen Diericx en Canaert alsmede zijn collega Dr Bernard Coppens (zie V hierna)²⁸ stortte hij zich (als hoofdauteur en tekenaar van de karikaturen, volgens het getuigenis van Charles van Hulthem) op de redactie van de satirische *Dits die Excellente Print-Cronike van Vlaenderen* (385 pag.)²⁹, “een van de scherpste antiklerikale spotschriften die men zich kan voorstellen”³⁰, en *Livre blanc, ou la révolution gordune* (230 pag., suppl. 203 pag.)³¹, die dag op dag rapporteren wat in 1789-1790 in en om Gent voorviel. Het verslag is niet steeds objectief omdat de auteurs antiklerikale keizersgezinden waren, “vijanden van het triomferend klerikalisme van de Patriotten”³². Zij kruidden hun verhaal met bijtende kritiek op de Statisten en met scherpe antiklerikale uitvallen, bijv.:

- *Een Land kan noyt gelukkig zyn / Waer in een Paep spouwt zijn venyn*
- *Bedriegers van het Volk, ô godelooze Paepen, / Tot geessel van het Land en zyt gij maer geschaepen*
- *ô Paepen duyvels ras, gy die leeft als de zwynen, / Ik bid God dat men u zeer haest mag zien verdwynen*
- *Vivat den Pastor, ook zyne Maerte / Die zoo plat is geneukt als eene taerte.*

Het titelblad vermeldt als auteur ene “J. Bottelgier” (een schuilnaam). Op 3 december 1791 verbood de Raad van Vlaanderen de verkoop van dit boek wegens zijn antiklerikalisme³⁴. Dit verbod had natuurlijk gunstige gevolgen voor de verkoop. Later werd het boek overigens nog verkocht onder een nieuwe titel: *Den grooten historischen Almanach*³⁵. Mogelijk was Vervier in 1792 tevens de auteur van een *Histoire politique de la Révolution flamande des années 1789 et 1790, par le marquis de Bruges*³⁶.

Intussen bleef Vervier zijn beroep als arts uitoefenen. Tijdens de bloedige inname van Gent door de Patriotten in november 1789 vielen bv. talrijke burgerlijke en militaire slachtoffers die behoefte hadden aan dringende medische verzorging. Toen de stad Gent enkele “ambulances” (veldhospitalen) opende, stelde hij zich onmiddellijk ter beschikking in de overtuiging dat zijn ervaring met op het slagveld opgelopen wonden nu best kon worden gebruikt. Niettemin werd de leiding van deze dienstverlening aan een ander arts toever-

trouwd omdat Vervier als uitgesproken keizersgezinde niet de geschikte man was om medische zorg te verstrekken aan de zwaargewonde Patriotten³⁷.

Voor de *petite histoire* signaleren we dat Dr Vervier in oktober 1791 lid was van de examenjury van het *Collegium Medicum Gandavense* die voor het eerst een gouden gedenkpenning (als vroedmeester, later als chirurgijn) toekende aan de jonge Aalstenaar Joseph-Franciscus Kluyskens (1771-1843), die nog als arts, chirurg en hoogleraar een internationale faam verwierf³⁸.

Na de slag bij Hondshoote (september 1793) waar de hertog van York door het Franse leger werd verslagen werden honderden zwaargewonde Engelse soldaten naar Gent (in het Correctiehuis aan de Coupure) afgevoerd en aan de zorgen van de hoofdgeneesheer Dr Vervier toevertrouwd. Wegens de erbarmelijke hygiënische omgeving werden talrijke artsen en verplegers besmet. Vervier zelf werd het slachtoffer van de tyfuskoorts en zou gestorven zijn zo hij niet was verpleegd door twee militaire artsen (McDonald en Webster) die de hertog van York ter hulp gezonden had³⁹.

Tijdens de Franse bezetting (1794-1814) bleef Vervier in de politieke achtergrond. Wèl is bekend dat hij (de beruchte antiklerikaal !) in 1796 de verdediging opnam van ontredde Gentse kloosterlingen wier klooster de Fransen hadden gesekwestreerd: “Plus d’un d’entre eux échappa par sa bonté à la déportation et à la mort”⁴⁰.

Voortaan stak hij ook veel tijd in zijn kunstverzameling die een dermate bekendheid had verworven dat zij in zijn woning (nu in de Hoogstraat) op 13 juli 1803 het bezoek kreeg van Joséphine de Beauharnais tijdens haar verblijf te Gent met haar gemaal de Eerste Consul Napoleon Bonaparte. Behalve een bescheiden medewerking aan de oprichting van de *Ecole Centrale* in 1797 (met o.m. Bernard Coppens en advocaat Pierre Lammens) en van de Gentse *Ecole de Médecine* in 1804 aanvaardde hij geen opdrachten van de Franse bezetter. Hij werkte alleszins niet mee aan de verfransing van Gent, en er wordt zelfs voorgehouden dat hij nooit iets in het Frans schreef⁴³ (hoewel hij toch wordt vermeld als mede-auteur van *Livre Blanc ou la révolution gordune* en mogelijk als auteur van *Histoire politique de la Révolution flamande*).

Een plaagstok bleef hij heel zijn leven. Nog in 1804 stak hij de draak met kanunnik Martinus de Bast, gewezen hoofdaalmoezenier van de Patriotten te Gent en intussen een befaamd archeoloog en verzamelaar van oude munten en penningen geworden. Zoals zijn vriend Diericx (zie III) was Vervier sedert de

Brabantse Omwenteling een verwoed tegenstander van de kanunnik gebleven (zie bv. in de *Excellente Print-Cronike: - Vivat den Pastor, ook zyne Maerte / Die zoo plat is geneukt als eene taerte*). Hoe dan ook, te Merelbeke waar de Bast in de buurt van een stokerij opgravingen verrichtte liet Vervier tersluiks een oude kruik in de grond stoppen vol antieke potscherven met een amper leesbaar inschrift “Marti ast myst mer IV”. De erudiete kanunnik vervolledigde dadelijk de inscriptie tot “Marti hastato mystae merentes” (“aan landsdrager Mars, de bedroefde Romeinse priesters”). De kanunnik was in de val gelopen en Vervier triomfeerde wanneer hij zijn eigen lezing gaf: “Martin de Bast mystifié à Merelbeke en 1804”⁴⁴.

Behalve als hoofdauteur van de *Excellente Print Cronike* schreef J.B. Vervier enkele medische boekjes alsook enkele meer gewichtige dichtstukken, o.m. ter nagedachtenis van Dr Jan Palfyn (1783) wat hem trouwens de gelegenheid bood om hulde te brengen aan Jozef II (*Wiêr Naem (so lang de zee wordt op en neer gedreven) / Wiêr wonderbaer beleit noit mensch vergeeten zal*)⁴⁵. Aan Vervier wordt ook een onuitgegeven gedicht toegeschreven (*Op het herstel der moedertaal in de Zuidelijke Nederlanden; 1814-1815, 391 hexameters*), waarin hij in een lyrische, vaak dithyrambische, trant de vereniging van Noord- en Zuid-Nederland op grond van hun gemeenschappelijke taal toejuicht⁴⁶. Een Groot-Nederlander *avant-la-lettre* dus, zoals later ook zijn zoon Karel-August (1789-1872).

Uit het huwelijk van Jan-Baptist Vervier en Maria-Theresia Debbaut waren inderdaad twee zonen geboren. De oudste werd doctor in de geneeskunde in de Parijse faculteit en vestigde zich in Frankrijk. De jongste, Karel-August, werd bankier, Staatskassier, provincieraadslid van 1820 tot 1860, dichter, invloedrijk vrijmetselaar (voorzittend meester van de Gentse loge “Les Vrais Amis”), leidend orangist en vurig Groot-Nederlander⁴⁷.

J.-B. Vervier overleed op 15 december 1817. Na de uitvaart liet zijn weduwe al zijn documenten, papieren en manuscripten verbranden⁴⁸.

III

Karel-Lodewijk-Maximiliaan Diericx (1756-1822)

Karel-Lodewijk (Charles-Louis) Diericx komt over als een minder kleurrijke figuur dan Jan-Baptist Vervier. Hoog ambtenaar (raadpensionaris van de schepenen van de Keure) sedert zijn 28 jaar, vertoonde hij de meeste eigenschap-

pen van zijn ambt: een solide opleiding als jurist, een grondige kennis van de “precedenten” (en dus van de stadsgeschiedenis), loyaliteit en discretie in de uitoefening van zijn bediening (wat soms mentale bokkensprongen vereiste), naar buiten toe een laag politiek profiel. Zoals zijn vriend Vervier was hij vurig keizersgezind, bezat hij een erg vlotte en scherpe pen (vooral in het Frans), was hij strijdend antiklerikaal (evenwel zonder de excessen van Vervier) en had hij een uitgesproken voorkeur voor een “democratische” legitimering van het bestuur.

Karel-Lodewyk Diericx⁴⁹ werd geboren in Gent op 1 januari 1756 als de enige zoon van erfelijk ridder Jan-Frans-Xavier Diericx (1721-1798)⁵⁰ en jonkvrouw Maria-Jacoba Veltganck (1734-1806). Vader was een zeer aanzienlijk personage: raadsheer in de Raad van Vlaanderen (1757), advocaat-fiscaal (1761), later president van deze Raad (1782) en lid van de Raad van State (1782). Hij was tevens heer van Burst, Bambrugge, Sonneghem en Cotthem. Er waren in het gezin nog drie zussen die huwden met mannen uit het Gentse stadspatriciaat. Karel-Lodewijk bleef heel zijn leven ongehuwd. Een pamflet (*Livre jaune*) van de Statisten tijdens de Brabantse Omwenteling beweerde dat “il fréquente les concubines de son père”⁵¹.

Na schitterende rechtenstudies aan de universiteit van Leuven werd hij ingeschreven als advocaat bij de Raad van Vlaanderen. Hij hield kantoor in de ruime woning van zijn ouders, *by de Recollecten*. Enkele jaren later (1784) werd hij reeds raadpensionaris van de schepenen van de Keure, d.w.z. een van de zeldzame topambtenaren van de stad die het beleid en het werk van de schepenen (die ook als rechters zetelden) tot in de details voorbereidden. Karel-Lodewijk was (zoals zijn vader) zeer keizersgezind, maar het groeiend verzet van de Gentse bevolking tegen het beleid van Jozef II noopte hem op dit stuk tot grote terughoudendheid. Niettemin bewerkstelligde hij mogelijk de resolutie waarbij de schepenen van de Keure nog op 7 november 1789 (d.i. nadat het Patriottenleger reeds enkele klinkende overwinningen had behaald) “hunne betuiging van vertrouwen” in Jozef II plechtig hernieuwden⁵².

Bij keizerlijk decreet van 27 januari 1789 werd Diericx benoemd tot raadsheer in de Raad van Vlaanderen⁵³. De keizer had in de Raad drie nieuwe ambten gecreëerd (die alle naar keizersgezinden gingen) om de conservatieve meerderheid der keizersvijandige rechters te “breken”. Deze benoeming gaf aanleiding tot heel wat betwistingen en met de Brabantse Omwenteling werd er geen gevolg meer aan gegeven.

Diericx's eerste openbaar politiek optreden dateert van de aanvangsweken van de Brabantse Omwenteling, tijdens de inname van Gent door de Patriotten (13-16 november 1789). Wat precies gebeurde is niet duidelijk. Zeker lijkt alleszins dat Diericx enige dagen voor de inval met een troep Gentse vrijwilligers naar het Patriottenleger, toen in Bergen-op-Zoom, was getrokken. Hierna lopen een aantal versies uiteen. (i) Volgens sommigen was hij een van de aanvoerders van de Patriottenlegerbende die de stad wilde innemen maar hij zou, nog voor de doorbraak naar het stadscentrum, de strijd hebben opgegeven om naar veiliger oorden te vluchten⁵⁵. (ii) Volgens anderen kreeg Diericx, eenmaal op de Kouter aangekomen, de opdracht om (met een vrijgeleidebrief)⁵⁶ in Brugge versterking voor de Patriotten te gaan vragen⁵⁷. (iii) . Onlangs werd een contemporain pamflet ontdekt dat een iets ander geluid laat horen (*Getrouw en omstandig verhael van het gene voorgevallen is binnen Gend, hoofdstad van Vlaenderen, sedert den 12 tot den 23 November 1789 en de volgende dagen; 1789*)⁵⁸. Volgens dit gedetailleerd document stond Diericx met een drietal andere officieren *ten hoofde* van het troepje alleszins tot dit via de Brugse Poort de Korenmarkt en de Kouter bereikte. Van een verdere deelneming van Diericx aan de bloedige gevechten op de Blandijnberg is in dit *verhael* geen sprake.

Bij de evaluatie van deze versies moet men ermee rekening houden dat Diericx keizersgezind was en dat men moeilijk inziet dat hij de wapens zou opnemen tegen het keizerlijk leger. Hij was overigens een hoog ambtenaar zonder enige militaire opleiding.

Dat hij Gentse vrijwilligers naar het Patriottenleger vergezelde moet ten andere niet als een politiek statement worden verklaard – dit deed hij waarschijnlijk omdat de schepenen hem als ambtenaar deze taak hadden toevertrouwd. Het lijkt weinig waarschijnlijk dat hij enige leidende rol speelde in de inname van Gent – hoewel we de mogelijkheid willen openlaten dat hij als ambtenaar de opdracht kreeg om versterking te gaan vragen in Brugge. Hoe dan ook, reeds op 8 december 1789 sprak een krijgsraad K.-L. Diericx vrij van alle schuld⁵⁹.

Een anekdote betreffende de inname van Gent illustreert ca. een kwarteeuw na de feiten zowel de mentale instelling als de bijtende stijl van K.-L. Diericx. Toen de Oostenrijkse regimenten zich vanuit de Kouter terugtrokken om via de Ketelbrug en de Nederkouter naar hun kazerne aan het Sint-Pietersplein te begeven, werden zij beschoten door Patriotten die zich hadden opgesteld op het dak van het recollettenklooster (site van het oude gerechtsgebouw). Volgens Diericx (*Mémoires sur la ville de Gand*)⁶⁰ deden de paters recolletten duchtig mee aan de beschieting. “Ce fut de leus caves et de leur tour qu'ils

cannonèrent les troupes de leur souverain en 1789, mais admirons les décrets de la divine sagesse: leur couvent n'est plus, il n'en reste plus que pierre sur pierre". Het klooster werd inderdaad in 1797 door de Franse bezetters vernield⁶¹.

Na deze evenementen werd het voor raadpensionaris Diericx opnieuw *business as usual*. Zo kwam het hem toe om op 24 december 1789 in naam van de schepenen van de Keure in het rijkelijk versierde stadhuis hulde te brengen aan "den doorluchtigen verlosser des Vaderlands" Hendrik Vandernoot, aan wie hij (in het Frans) een "gloire immortelle" toewenste⁶². Een aanwezig "democraat" noteerde schamper dat Vandernoot "omringt [was] met brandende flambeeuwen, gelyk voor den Soevereyn geplogten word"⁶³. Vrij ironisch is dat Diericx enkele weken later, op 25 februari 1790, eveneens in het stadhuis het eerbetoon van de stad mocht brengen aan generaal Jan-Andreas van der Mersch (1734-1792), opperbevelhebber van het Patriottenleger, die hij "den Nederlandschen Washington" noemde⁶⁴. "Ironisch" omdat hij als uitgesproken keizersgezinde de lof moest bezingen van de man die tot enig doel had het Oostenrijks leger in de Ardennen definitief te verslaan. Noteer terloops dat van der Mersch én Diericx allebei voorstanders waren van het politiek programma van J.-F. Vonck.

Intussen had Diericx met zijn vrienden J.-B. Vervier, Bernard Coppens en Jozef-Bernard Canaert een aanvang genomen met de redactie van twee satirische boeken die pas na de Brabantse Omwenteling verschenen, te weten *Dits die Excellente Print Cronike* en *Livre blanc, ou la révolution gordune*⁶⁶ (het woord "gordun" is hier een synoniem voor "Gentenaar"). Waar Vervier de voornaamste auteur van de *Excellente Print Cronike* was, herkent men aan het *Livre blanc* onmiddellijk de scherpe geest, de ontzaglijke eruditie, de juridische snedigheid, de historische kennis en de bijtende pen van K.-L. Diericx. Terwijl de *Print Cronike* chronologisch is opgebouwd, is het *Livre blanc* thematisch: het behandelt allerlei relevante personen, gebeurtenissen en instellingen, bijv.: de adel, de Patriotten in het algemeen, het Patriottenleger, de vervallenverklaring van Jozef II (4 januari 1790), de sluiting van het Koninklijk ("Theresiaans") College, de nieuwe ambtenarij, paus Pius VI, de "calotins", de universiteit van Leuven, de "barbaarse vervolgingen", de devotie en de processies, de gevangenen, de Raad van Vlaanderen, de (provinciale) Staten van Vlaanderen enz. Ook bepaalde personen, bijv. raadsheer Ch.-J. de Grave, tijdelijk raadpensionaris van de Staten van Vlaanderen, en kanunnik Martinus de Bast, pastoor van de Sint-Niklaasparochie en hoofdaalmoezenier van de Patriotten, worden hard aangepakt. In een *Premier Supplément* (1791) worden

allerlei politieke documenten rond de Brabantse Omwenteling gereproduceerd en verstrekt de auteur een lange lijst (pag. 1-92) van de personen die op bevel van de Staten van Vlaanderen willekeurig in de stedelijke gevangenis “Mammelokker” werden opgesloten.

Treffend voor het gehele werk (en voor de politieke voorkeur van de auteur) is dat talrijke kritieken gebaseerd zijn op de vaststelling dat de aangevochten maatregelen en besluiten geen grondslag vonden in de uitgedrukte wil van de *représentans du peuple*.

Met de definitieve inval van de Fransen (juni 1794) werd Diericx als raadpensionaris afgezet. Na een korte emigratie, had hij het tijdens het Directoire (1795-1799) hard te verduren. Niet wegens enig verzet tegen de idealen van de Franse Revolutie (hij was immers zelf een “democraat”) maar omdat Frankrijk een harde oorlog voerde tegen Oostenrijk en Diericx onvoorwaardelijk trouw bleef aan de Habsburgse kroon. Nadat zijn bezittingen in beslag waren genomen, emigreerde hij naar Vlissingen om aan verdere treiterijen, vervolgingen en arrestaties te ontsnappen.

Pas met het bewind van Napoleon en het senatus-consultus van 6 Floreal an X (26 april 1802) “relatif à l’amnistie accordée pour fait d’émigration” kon hij opnieuw een rol in het maatschappelijk leven vervullen. Hij werd lid van het *Conseil Général* van het Scheldedepartement⁶⁷ en een van de directeurs van de stedelijke Plantentuin die in 1797 was opgericht door zijn vrienden Bernard Coppens en Charles van Hulthem. Onder het bewind van Willem I zetelde hij van 1816 tot 1819 in de Provinciale Staten⁶⁹ en werd hij lid (zoals zijn oude tegenstander kanunnik de Bast) van de afdeling “Nederlandsche geschiedenis en Oudheden” van het *Koninklijk Nederlandsch Instituut van wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten*⁷⁰.

Hij liet zich toen opnieuw kennen als “ridder” Diericx, de erfelijke titel waarop hij meende aanspraak te kunnen maken hoewel Willem I pas in 1822 de oude adellijke titels formeel erkende.

Het grootste deel van zijn tijd besteedde hij evenwel aan uitvoerig archiefonderzoek en het publiceren van enkele boeken die nog steeds worden geraadpleegd door wie zich in de Gentse stadsgeschiedenis wil verdiepen:

- *La topographie de l’ancienne ville de Gand, précédée de quelques observations sur les anciennes archives de cette ville. Première Partie* (1808)⁷¹. Een tweede deel werd niet gepubliceerd.

- *Mémoires sur la ville de Gand* (3 boekdelen, 1814-1816)⁷². Dit is een standaardwerk dat (ondanks enkele onnauwkeurigheden) nog steeds een plaats verdient op de werktafel van al wie belangstelling heeft voor de geschiedenis van de stad en van haar monumenten. In dit boek spreekt Diericx zich herhaaldelijk venijnig uit over zijn aloude tegenstander kanunnik Martinus de Bast (gewezen hoofdaalmoezenier van de Patriotten in Gent) die enige kritiek had gepubliceerd over Diericx' *La topographie de l'ancienne ville de Gand*. Ziehier een korte bloemlezing: "auteur grossier, crédule et peu judicieux", "écrivain des absurdités ou du galimatias", "il est plat et grossier"⁷³. In dit boek is het ook dat K.-L.Diericx (mogelijk beïnvloed door zijn vriend J.-B. Vervier) blijk gaf van zijn gehechtheid aan de moedertaal: "Je m' étois d'abord proposé d' écrire ces Mémoires en flamand, et si je me suis ravisé, c' étoit uniquement parce que je craignois de donner de l' ombrage aux censeurs impériaux"⁷⁴. Dit staat te lezen in het laatst verschenen boekdeel, d.i. nà de troonsbestijging door Koning Willem I.
- *Mémoires sur les lois, les coutumes et les privilèges des Gantois depuis l'institution de leur commune jusqu'à la révolution de l'an 1540* (2 boekdelen, 1817-1818)⁷⁵.
- Het Gends Charter-boekje, of verzaemeling van de Charters (1821)⁷⁶.

K.-L. Diericx, dement geworden, overleed op 1 april 1822 in het gesticht van Froidmont bij Doornik. Hij had tot ca. 1810 in het ouderlijk huis (by de Recollecten) gewoond, waarna hij naar de Sint-Pietersnieuwstraat was verhuisd.

Guy Schrans
('t vervolgt)

NOTEN

- ¹ *Ghendtsche Tydinghen*, 2010, p. 430-439 (P.V. Le Jeune d' Allegeershecque); 2011, p. 51-61 (J.-C. Lammens), p. 106-116 (J.-B. Lecat), p. 212-222 (M.-M. de Meulenaere), p.314-320 (P.-G. de Meulenaere), p. 405-415 (P.-Ph. Lammens), p.493-505 (J.-J. van Crombrughe); 2012, p. 2-15 (J.-B. Hellebaut), p. 113-126 (J.-B. Canaert)
- ² G. Schrans, *Zelfdenkers in profiel. Merkmstenen van het vrije denken te Gent (1200-1900)*, 2012, p. 52 e.v.
- ³ Gec. door: T.C.W. Blanning, *Joseph II and enlightened despotism*, 1970, p. 33; Id., *Joseph II*, 1994, p. 45-46; zie ook: H. Hasquin, *Joseph II, catholique anticlérical et réformateur impatient*, 2007, p. 183. Erg vernieuwend was Kaunitz's verklaring niet. De Franse Staatskanselier Henri-François d'Aguesseau (1668-1751) had zich reeds in dezelfde zin uitgesproken: "C'est un principe certain que Jésus-Christ en venant établir dans le monde un règne purement spirituel, n'a rien diminué du pouvoir temporel dont les Rois de la terre jouissoient avant son avènement, et il a déclaré que son Royaume n'étoit pas de ce monde"

- (Euvres complètes [1759-1789], V, p. 208).
- ⁴ D. Destanberg, *Gent onder Jozef II (1780-1792)*, 1910, p. 185; E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*, 1986, I, p. 60
- ⁵ (P.A. Verhaeghe), *Jaerboeken der Oostenryksche Nederlanden van 1780 tot 1814*, 1818, p. 151
- ⁶ S. Tassier, *Les démocrates belges de 1789. Etudes sur le vonckisme et la Révolution brabançonne* [1930], ed. J. Vercruyssen, 1989, p. 231.
- ⁷ G. Vandebossche, *Enlightened innovation and the ancient Constitution. The intellectual justification of revolution in Brabant (1787-1790)*, Kon. Vl. Acad., 2001, p. 96 (33)
- ⁸ G. Schrans, *Vrijmetselaars te Gent in de 18de eeuw*, 2de uitg., 2009, p. 339, voetnoot 4
- ⁹ (P.A. Verhaeghe), *o.c.*, p. 123
- ¹⁰ *Herderlyken-Brief van Zyne Eminentie den Cardinael Aerts-Bisschop van Mechelen... voor den Vasten van het Jaer M.DCC.XC*, Mechelen, 1790, p. 15 ; S. Tassier, *o.c.*, p. 189 ; H. Hasquin, “La révolution brabançonne ou quand l’histoire marche à reculons”, *Etudes sur le XVIIIe siècle*, 1988, p. 169
- ¹¹ Gec. in: F.M. van der Mersch, *La révolution belge. Chronique d’une famille entre France et Flandres*, 2000, p.164
- ¹² (P.A. Verhaeghe), *o.c.*, p. 121.
- ¹³ F. Van Kalken, “Les sources réelles du libéralisme belge”, *Le Flambeau*, 1 maart 1928; Id., “Esquisse des origines du libéralisme en Belgique”, *Rev. d’hist. moderne*, 1926, I, p. 161-177; H. Hasquin, “Is Belgium a laïque state?”, in: F. de Beaufort e.a. ed., *Separation of church and state in Europe*, 2008, p. 92-93; E. Witte ed., *Nieuwe geschiedenis van België, I (1830-1905)*, 2005, p. 32; J. Roegiers, “De Brabantse Omwenteling in haar politieke, religieuze en culturele context”, Kon. Legermuseum, *Hand. colloquium over de Brabantse Omwenteling*, 1984, p. 90.
- ¹⁴ C.-C. Van Eijck was de echtgenote van de Noord-Nederlandse ‘patriot’ Pieter Maret (democraat, tegenstander van stadhouder Willem V van Oranje). Na de ‘Pruissische’ contrarevolutie van Oranje in 1787 was het gezin Maret Utrecht ontvlucht en had een onderkomen gevonden in een kasteel langs de Sassevaart te Langerbrugge bij Gent.
- ¹⁵ C.C. van Eijck, *Mijn waarde vrindin – een Gents journaal (1790-1791)*, ed. J. Roosendael, 2000, p.136
- ¹⁶ Zo werd een dichtbundel (Den geest der reden, 1777) van de priester-dichter Jozef de Wolf door de keizerlijke censuur verboden en door het gerecht in beslag genomen wegens o.m. volgend versje: “Wil u noyt aen ’t Geloof, maer aen den reden geven; Zeg my, wat is ’t Geloof? het is voor droomen beven”. Zie: J. Smeyers, in: H. Hasquin ed., *Oostenrijks België (1713-1794). De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, 1987, p. 327; N.B.W, VII (1977), 1090-1100
- ¹⁷ F.V. Goethals, *Histoire des lettres, des sciences et des arts en Belgique*, 1842, III, p. 377-385; L. Elaut, “Het mollewerk van een Gents geneesheer uit de patriottentijd”, *Hand. Zuid-Ned. Maatsch. voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, 1971, p. 117-134; W. Steeghers, “Kwartierstaat van Karel-August Vervier (1789-1792) en genealogische schets van de familie Vervier”, *De Eik*, XVIII (1993/2), p. 43-63
- ¹⁸ F. Van Besien, “De Fontaine in de eerste helft van de achttiende eeuw”, *Jaarboek De Fontaine*, 2005, p. 199.
- ¹⁹ F. Vanderhaeghen, *Bibliographie gantoise [Bibl. gant.]* III, p. 231 (nr 2962)

- ²⁰ K. Mestdach, *Het Sint-Elisabethsbegijnhof op het elan van de contrareformatie (1598-1795)*, Verh. MGOG, 2000, p. 280
- ²¹ Het *Collegium Medicum Gandavense* (gesticht in 1663) zag toe op de uitoefening van de medische beroepen en organiseerde onderwijs voor kandidaat chirurgijnen, apothekers en vroedkundigen. *Licentiaet in de medicynen* kon men enkel aan de universiteit worden.
- ²² F. Vanderhaeghen, *Bibl. Gant.*, VI, p. 207, nr 13484
- ²³ Zie verder: R. Debbaut, “De zotte kuren van Bernard Debbaut. Een stukje authentieke familiegeschiedenis”, *Vl. Stam*, 1993, p. 1-16
- ²⁴ *N.B.W.*, III (1968), 906-909
- ²⁵ G. Schrans, *G.T.*, 2012, p. 113-126.
- ²⁶ H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, 1963, I, p. 144-145
- ²⁷ F.V. Goethals, *o.c.*, p. 279
- ²⁸ Volgens F.V. Goethals (*o.c.*, p. 384), die het van Charles van Hulthem vernam, was ook de voornoemde advocaat Ignace van Toers (1767-1844) een mede-auteur. Deze doorliep nog een gevarieerde loopbaan onder diverse politieke regimes. Zie: K. Devolder, *Gij die door 't volk gekozen zijt... De Gentse gemeenteraad en haar leden, 1830-1914*, Verh. MGOG, 1994, p. 431-432).
- ²⁹ F. Vanderhaeghen, *Bibl. Gant.*, V, p. 467, nr 11991
- ³⁰ L. Elaut, *o.c.*, p. 121
- ³¹ F. Vanderhaeghen, *Bibl. Gant.*, V, p. 381, nr 11293
- ³² H.J. Elias, *o.c.*, I, p. 144
- ³³ Bedoeld wordt Vervier's (en Diericx') hardnekkige tegenstander sedert 1789, Martinus de Bast, pastoor van de Sint-Niklaasparochie en hoofdaalmoezenier van de Gentse Patriotten tijdens de Brabantse Omwenteling.
- ³⁴ F. Vanderhaeghen, *Bibl. Gant.*, IV, p. 267, nr 6.897
- ³⁵ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 232, nr 6653
- ³⁶ F.V. Goethals, *o.c.*, p. 385
- ³⁷ L. Elaut, *o.c.*, p. 123
- ³⁸ D. Destanberg, *o.c.*, p. 277. Zie o.m.: M. Verbeeck, *Notice biographique sur feu J.-F. Kluyskens*, 1846, p. 3; *Liber Memorialis Université de Gand. Notices biographiques* (1912), p. 426-429; *N.B.W.* XIV, 364
- ³⁹ F.V. Goethals, *o.c.*, p. 380; L. Elaut, *o.c.*, p. 124-125
- ⁴⁰ F.V. Goethals, *o.c.*, p. 380
- ⁴¹ G. Faipoult, *Mémoire statistique du Département de l'Escaut* (Gent, 1805), Verh. MGOG, 1960, p. 87. Zie bijv. ook: *Wegwyzer*, 1815, p. 105
- ⁴² Betr. de Gentse “Ecole de Médecine”: G. Schrans, *Van wit naar blauw. Gent tussen 1780 en 1842*, 2010, p. 176-177
- ⁴³ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, V, p. 403 (sub nr 11425) ; L. Elaut, *o.c.*, p. 132
- ⁴⁴ F.V. Goethals, *o.c.*, p.382-383; L. Elaut, *o.c.*, p. 125-126
- ⁴⁵ L. Elaut, *o.c.*, p. 127
- ⁴⁶ L. Elaut, *o.c.*, p. 129-131
- ⁴⁷ *Nieuwe Encycl. Vl. Bew.*, III, 3291 e.v.
- ⁴⁸ F.V. Goethals, *o.c.*, 384-385;

- ⁴⁹ *Biogr. Nat.*, VI (1878), 58-61; *Nouv. biogr. générale, Didot-Frères*, 1885, XIV, p. 140-141; *La Belgique sous le Consulat et l'Empire*, Kon. Bibl., 1965, p. 66-67
- ⁵⁰ *Biogr. Nat.*, VI (1878) 57-58
- ⁵¹ D. Destanberg, *o.c.*, p. 264-265
- ⁵² D. Destanberg, *o.c.*, p. 182
- ⁵³ *Biogr. Nat.*, VI, 59. In een brief van 23 maart 1821 aan de Gentse stadssecretaris François-Jean Hye-Schoutheer deelde K.-L. Diericx mee dat hij in 1787 benoemd werd tot raadsheer in de Raad van Vlaanderen, maar dat hij dit ambt wegens de omstandigheden niet heeft opgenomen; de brief is gepubliceerd in: J.J. Steyaert, *Volledige beschrijving van Gent*, 1857, p. 355; zie ook: J.F. Foppens, *Histoire du Conseil de Flandre*, 1869, p. 287 (voor wie de benoeming wel degelijk van 1789 dateert).
- ⁵⁴ R. Van Aerde, "De Brabantse Omwenteling. De gevechten te Gent", *G.T.*, 1985, p. 128; D. Destanberg, *o.c.*, p. 183
- ⁵⁵ D. Destanberg, *o.c.*, p. 183.
- ⁵⁶ Zie: *Livre Blanc, Premier Supplément, o.c.*, p. 102
- ⁵⁷ *Mémoire pour servir de justification à Mr le chevalier Diericx envoyé par son Commandant à la découverte pendant l'attaque de Gand, le 13 Nov. 1789*, gec. door: F. Vanderhaeghen, *Bibl. Gant.*, VI, p. 289-290, nr 14101
- ⁵⁸ Alg. Rijksarchief, GP 02728. Zie ook: O. Damme, "La présence discrète du Prince Louis de Ligne dans les pamphlets de 1789", *Nouv. Annales Prince de Ligne*, XIII (1999), p. 217
- ⁵⁹ F. Vanderhaeghen, *Bibl. Gant.*, III, p. 473, nr n 4756); V. Fris, *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis l'an 1500 jusqu'en 1850*, 1921, II, p.111
- ⁶⁰ *Mémoires sur la ville de Gand*, 1815, II, p. 259
- ⁶¹ Zie ook: A. Van Puymbroeck, *Eenige bladzijden uit de geschiedenis van het voormalig Franciscanenklooster te Gent*, 1888, p. 268
- ⁶² D. Destanberg, *o.c.*, p. 201-202
- ⁶³ (P.A. Verhaeghe), *o.c.*, p. 71
- ⁶⁴ A. Van Werveke, "De plechtige intrede van generaal van der Mersch te Gent" [1925], *G.T.*, 1995, p. 38-41; D. Destanberg, *o.c.*, p. 213
- ⁶⁵ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, V, p. 467, nr 11991
- ⁶⁶ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, V, p. 381, nr 11243
- ⁶⁷ Bijv.: *Wegwyzer*, 1809, p. 34; 1815, p. 66
- ⁶⁸ Bijv. *Wegwyzer*, 1809, p. 49; 1815, p. 101
- ⁶⁹ Bijv.: *Wegwyzer* 1819, p. 63
- ⁷⁰ *Naamlijst der leden, buitenlandsche geassocieerden en correspondenten van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut voor wetenschappen, letterkunde en schoone kunsten*, Amsterdam, 1817, p. 17
- ⁷¹ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 176 (nr 6168)
- ⁷² F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, IV, p. 292 (nr 7062)
- ⁷³ *Mémoires*, I, p. 666; II, p. 690
- ⁷⁴ Zie het *Avis & Errata* bij het laatste deel van het Tome Second van het gecit. werk..
- ⁷⁵ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, V, p. 41, nr 8317
- ⁷⁶ F. Vanderhaeghen, *Bibl. gant.*, V, p. 99, nr 8784